

SOVYET RUSYA'NIN VE ESKİ TKP'NİN ÇERKES ETHEM FİYASKOSU

26 Haziran 2024

Yıldırım Koç

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının, Sovyet Rusya'ya ve Komintern aracılığıyla Sovyet Rusya'dan talimat alan yerli komünistlere güvenmemesinin en önemli nedenlerinden biri, Sovyet Rusya'nın ve oradan gelen talimatlarla hareket eden Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Çerkes Ethem olayındaki büyük hatası ve fiyaskosudur.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Bolşevikler'in beklentisi Avrupa'da bir dizi devrimin olması ve Avrupa Sosyalist Devletler Federasyonu türü bir gelişme sayesinde, ekonomik olarak geri durumdaki Rusya'da sosyalizmin inşa edilebilmesiydi. 1919 yılı Mart ayı başlarında Komünist Enternasyonal kurulduktan sonra, bu çabalar yoğunlaştırıldı. Ancak istenen sonuçlar elde edilemeyince, özellikle Komintern'in 1920 yılı Temmuz-Ağustos'unda yapılan ikinci kongresinde sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde anti-emperyalist mücadelenin geliştirilmesi kararı alındı.

Bu süreçte Anadolu ve Boğazlar, Sovyet Rusya için son derece önemliydi. Sovyet Rusya'nın güneyinde dost ve hatta kontrol altında bir ülkenin varlığı, Sovyet Rusya açısından hayati önemdeydi. Sovyet Rusya'nın etki alanının genişletilmesinde, Sovyet Kızıl Ordusu'nun 27-28 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'a girerek burada komünistleri iktidara getirmesi yöntemi, kullanılan yollardan biriydi.

Sovyet Rusya, Anadolu ve İstanbul'da kendi kontrolünde bir iktidar yaratabilme amacıyla çeşitli girişimlerde bulundu. Bunlardan biri de Çerkes Ethem ve kardeşlerinin hareketiydi. Çerkes Ethem üzerinde etkili olmada Sovyet vatandaşı Şerif Manatov ve Ziyetullah Nevşirvanov ile onların kontrolü altında kurulan ve yönetilen Hafi Türkiye Komünist Fırkası ve ardından Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kullanıldı. Çerkes Ethem'in Yeşil Ordu'ya girmesi de Sovyet Rusya'nın ümitlerini artırdı.

Çerkes Ethem, Kafkasya'dan gelerek Bandırma'da yerleşmiş zengin bir kişinin üç oğlunun en küçüğüydü. Ethem'in kardeşleri Saruhan (Manisa) milletvekili Reşit ve Yüzbaşı Tevfik'ti.

Ethem, Süvari Subay Okulu'ndan teğmen olarak mezun oldu. Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. İzmir'in işgalinden sonra Salihli Cephesi'ni kurdu ve kendisini Salihli Cephesi Komutanı ilan etti. Ethem'in, ağırlıklı olarak Çerkeslerden derlediği milis gücüne Kuvvai Seyyare adı verildi.

Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki hareketin milli orduyu henüz oluşturamadığı 1919-1920 yıllarında, Çerkes Ethem'in yönettiği milis güçleri 1919 yılı Ekim-Kasım aylarındaki Anzavur ayaklanmasının, 1920 yılı Nisan-Mayıs aylarındaki Düzce-Bolu ayaklanmasının ve özellikle de 1920 yılı Haziran ayındaki Yozgat ayaklanmasının bastırılmasında ve Ankara'nın saldırılara karşı korunmasında önemli başarılar elde etti.

1920 yılı Mayıs ayında Yeşil Ordu kuruldu. Yeşil Ordu'yu daha sonra yazacağım. Ancak belirtilmesi gereken, Yeşil Ordu'nun nizamnamesinde, Anadolu'daki mücadeleyi Sovyet Rusya'ya bağımlı kılan düzenlemeler vardı.

26 Haziran 1920'de Hafi Türkiye Komünist Fırkası kuruldu. Bu partiyi kuran kadrolar Sovyet Rusya'nın kontrolü altındaydı ve bu kişiler Yeşil Ordu ile bağlantılıydı.

“Ethem’in sol çevrelerle olan ilişkisi; Ankara’daki Yeşil Ordu Cemiyeti’nin milletvekili yöneticileri, Eskişehir’de sonradan (Hafi) Komünist Partiyi kuracak olan Şerif Manatov gibi III. Enternasyonalci komünistler ile Eskişehir’de Seyyare Yeni Dünya gazetesini çıkaracak olan gazeteci Arif Oruç ve çevresidir.” (Hamit Erdem, 1920 Yılı ve Sol Muhalefet, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2010;85)

Çerkes Ethem’in Yeşil Ordu’ya katılması sonrasında, Mustafa Kemal Paşa bu örgütü kapattı. Ayrıca, Çerkes Ethem’i, kendi talimatıyla kurdurduğu (Resmi) Türkiye Komünist Fırkası’na üye yaparak kontrol altına almaya çalıştı.

Ancak Sovyet Rusya, o günün koşullarında Anadolu’daki en büyük askeri gücün yöneticisi olan Çerkes Ethem’i bırakmadı.

1920 yılı Haziran ayında Yozgat Ayaklanması’nın bastırılmasında Çerkes Ethem’in gücü şöyleydi: 70 subay, 2100 piyade, 1300 atlı, dört güçlü dağ topu, bir sahra topu, 8 makineli tüfek. (Hamdi Ertuna, *Türk İstiklal Harbi Vİnci Cilt, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, 1919-1921*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınlar Seri No.1, Ankara, 1974, s.151)

Çerkes Ethem’in Büyük Millet Meclisi’ne karşı ayaklandığı 1920 yılı Aralık ayında 2326 milisi ve kontrolü altındaki 159 uncu Alay ile birlikte toplam 4650 askeri bulunuyordu. Elinde 4 top, 6 ağır makineli tüfek ve 2 otomatik tüfek vardı. (Ertuna,1974;237)

Anadolu’daki Sovyet görevlileri ve Sovyet Rusya, 1920 yılındaki en etkili askeri gücü elinde bulunduran Çerkes Ethem ile yakın ilişki kurdular ve verdikleri değeri ona hissettirdiler. Ankara’da da itibar gören Çerkes Ethem, özellikle Sovyet Rusya’nın kendisini Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarından daha fazla önemseydiğini hatıratında şöyle anlatıyordu:

“Moskova Yoldaşları Türk Liderleri Arasında Beni Daha Emin Buluyorlardı.” (S.108)

“Gerçi o zaman için bu dostluk her iki taraf için zaruri idi. Bu cihetle hepimizi takdir etmekle beraber, Moskova yoldaşları Türk ihtilal ileri gelenleri arasında daha ziyade beni emin buluyorlardı ve bu kanaatlerini açıkça ortaya koymuşlar. Lenin’in ilk ilan ettiği, milletler hakkında hürriyet ve serbestiye ait yüksek ve çekici prensipler, yine onlar tarafından cerh edilinceye (yaralanıncaya, kabul edilmeyinceye, Y.K.) kadar, ben Sovyet dostluğunun hararetili ve samimi taraftarlarından bulunuyordum. Fakat çok geçmeden, bu yüksek ve insani prensipler az zaman zarfında Kafkasya’daki milletler aleyhine bozulmaya başlanmış bulunuyordu.” (Çerkes Ethem’in Hatıraları,1962;109)

Anadolu’da sürdürülen Kurtuluş Savaşı’nda istihbarat çalışmalarının başında bulunan Hüsametdin Ertürk’ün 1957 yılında yayımlanan hatıralarında Sovyet Rusya’nın Çerkes Ethem’e verdikleri önem şu şekilde ifade ediliyordu: “Moskova, Enver’den ziyade Yeşilordu kumandanlığını kendine ‘milli kahraman’ süsü veren Çerkes Ethem’e tevcihe (mevki verme, Y.K.) taraftar bulunuyordu.” (Samih Nafiz Tansu, *2 Devrin Perde Arkası, Hüsametdin Ertürk’ün Hatıratı*, Hilmi Kitapevi, İstanbul, 1957, s.538)

Çerkes Ethem için bir marş bile bestelenmişti:

“Güneş, ay gibi ülkeyi parlattı; Kahraman Ethem, cihadın senin! Garbı, cihanı yerinden oynattı; Kahraman Ethem, nejadın senin!

“Felek Milleti Yasa salmıştı; Gökleri kara bulut sarmıştı; Çocuk, ihtiyar imdat dilerdi; Düşman zulmünden feryat ederdi.

“Erler içinde arslanca durdun; Eğildi sana, bayırlar, dağlar! Alçak düşmanı her yandan bozdur; Kopardın ve kırdın, çözüldü bağlar.

“Yurdun Kafkاستر، uludur oymağın; Kalplerde böyle yadların vardır! Gönlün yücedir, dünyadır oynağın; Alemde böyle adların vardır.” (Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.450)

Büyük Millet Meclisi’nin erkes Ethem’i onurlandırmasıyla ilgili olarak Tokat Mebusu Nazım Bey’in Ethem’in ayaklanması sonrasında yargılama sırasında mahkemede verdiği ifadeye bakılabilir (Hüsamettin Ertürk’n Hatıraları):

“Taklibi hkmet (hkmeti devirme, Y.K.) olsaydı, İştirakiyyun partisi, Halk fırkası için bulunmaz bir fırsat addolunurdu. Maamafih kardeşi Reşid’in beraber bulunduğu komünist fırkasındaki matbaasını o fırkaya veren, Meclis’te o fırkaya intisabı dolayısıyla milli kahraman ilan olunan, o fırka gazetesiyile Türkiye kızılordular başkumandanı unvanı kendisine tevcih olunan Ethem’e Halk İştirakiyyun fırkası ne böyle bir müracaatta ve ne de muavenet talebinde bulunurdu. Demek ki, taklibi hkmet fikir ve iddiası da yoktur.” (Tansu,1957;545)

Bu ve benzeri övgüler, erkes Ethem’in gücünü ve pervasızlığını artırdığı gibi, Sovyet Rusya’nın erkes Ethem aracılığıyla Anadolu’daki mücadeleyi kontrol altına alabileceği umutlarını da güçlendirdi.

Sovyet Rusya, Mustafa Kemal Paşa’yı kontrol altına alamayacağını bazı girişimler sonucunda (rneğin, Karakol Cemiyeti’nin anlaşma taslağı, vb.) anlamıştı. 1920 yılında Mustafa Kemal Paşa’nın elindeki askeri gçten daha büyük bir askeri güce sahip olan erkes Ethem’in Sovyet Rusya’nın Anadolu’daki görevlileriyle ve onların kontrolü altındaki kişilerle yakın ilişkisi, Anadolu’daki mücadeleyi kontrol altına almak için Sovyet Rusya’ya önemli bir fırsat gibi gözüktü.

Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa’nın yanındakilerin büyük çoğunluğu Talat Paşa ve Enver Paşa’nın kadrosuydu. İttihatçılar, Mustafa Kemal Paşa’yı kullanılacak bir araç gibi görüyorlar ve herhalde Sovyet Rusya ile ilişkilerinde de bunu ve gerçek gücün kendilerinde olduğunu ifade ediyorlardı. Bu anlayışa ilk darbe, Mustafa Suphi’nin Moskova’da ve özellikle Bak Doğu Halkları Kurultayı’nda Enver Paşa aleyhindeki çalışmaları oldu.

Sovyet Rusya’nın düzenli ordu yerine milisleri tercih etmesi de, erkes Ethem’in uygulamalarına denk düşüyordu.

Çerkes Ethem’in birliklerinden birinin adı Bolşevik Taburu idi. Çerkes Ethem, bu birliği şöyle anlatıyordu:

“şu arada Bolşevik taburu tabiri hakkında da izahat vereyim: Atlı piyade namı verilen hafif süvari teşkilatını haiz kuvay-i seyyare fırkası ve kıtaları arasında ‘Bolşevik taburu’ adını alan dolgun mevcutlu bir piyada taburumuz vardı. 700 mevcutlu bu milis kıtasını ekseriyetle Karakeçili aşireti efradından mürekkep olarak Eskişehir müdafaa-ı milliyet teşkilatı kurmuş, emrimize göndermişti. Taburun kumandanı yüzbaşı İsmail Hakkı efendi, harpi olmaktan ziyade hakikaten Bolşevik ruhlu, karşısındaki düşman ordusunu harp aleyhine teşvik kabiliyetinde birisi idi. Son zamanlarda muharebeden bıkmış askerlerini hkmetleri aleyhine isyana teşvik ediyordu. Kendisine bu yüzde fevkalade tahsisat vermekte idim. Tabura nam, bu kumandan yüzünden verilmişti.” (Çerkes Ethem,1962;164)

Bolşevik Taburu, 5 subay ve 261 erden oluşuyordu (Ertuna,1974;236).

Çerkes Ethem ayaklanması 27 Aralık 1920 günü başladı ve 23 Ocak 1921 günü, Ethem’in Yunan gçlerine sığınmasıyla sona erdi. Bolşevik Taburu ise 16 Ocak 1921 günü hkmete

sığındı ve tabur komutanı, 5 subay ve 261 erden ibaret olan taburu terhis ettiğini bildirdi. (Ertuna,1974;248).

Çerkes Ethem ayaklanmasının başlamasının ertesi günü, 28 Aralık 1920 tarihinde, Mustafa Suphi ve yoldaşları Kars'a geldi.

Çerkes Ethem ayaklanması 27 Aralık 1920 günü başladıktan sonra, aralarında Şerif Manatov, Ziyetullah Nevşirvanov ve bazı başka komünistlerin bulunduğu bir grup, demiryolu işçilerine greve giderek Çerkes Ethem ayaklanmasının bastırılması için asker sevkini önlenmesi çağrısında bulunan bir bildiri hazırladı. Eskişehir'de bir matbaada basılan bu bildiri, matbaada bulunan iki kişi tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi ve basılan bildirinin dağıtımı engellendi.

“Çerkez Ethem’in başkaldırdığı sıralar, Ankara’da (Resmi TKF’nin organı olarak yayımlanan) Yeni Dünya gazetesi de hükûmete cephe almış ve eski sahibine karşı asker sevkini engellemek için, demiryolu işçilerini greve çağırmıştır; bunun üzerine 2 Ocak’ta Yeni Dünya idarehanesi hükûmet taraftarlarınca tahrip edilmiştir. Gazetenin sahib-i imtiyazı Arif Oruç ve arkadaşları tutuklanmıştır. Resmi TKF da bu sıralar kendiliğinden kapanmış olmalıdır. Ayaklanmayı destekledikleri iddiasıyla, aynı ay içinde THİF ve Emek gazetesi çevresinden Salih Hacıoğlu, Ziyetullah Nevşirvanov ve daha başka birtakım kimseler tutuklanmışlardır. Mustafa Suphi ve 14 yoldaşının Karadeniz’de öldürülmeleri de, yine bu aralığa rastlamaktadır.” (Erden Akbulut-Mete Tunçay, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası, 1920-1923, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2007;167)

Yayımlanan bildiride ayaklanmaya ilişkin doğrudan bir çağrı bulunmamaktadır; Bolşeviklik övülmektedir. Bildirinin bazı bölümleri aşağıda sunulmaktadır:

“Eskişehir İşçilerine

“Amele... Köylü:

“Senelerden beri dünyayı her taraftan saran kapitalizm zincirleri, bugün Rusya fıkara-yı kâsibesinin parçalayıcı bir darbesiyle kopup mahvolurken, Şark ve Garbin bütün mazlum ve masum, işçi ve köylü halk kütleleri yeni bir hayata nail olmağa susamış, kıyam ediyorlar. (...)

“Bugün size de düşen vazife bu ceryana tâbi olmak ve bir an evvel Bolşevizmin nurlu güneşinden solgun ovalarımızı, sararan benizlerimizi, sönmek üzere olan hanümanlarımızı, tarihsiz kalan çocuklarımızı kurtarmak ve diriltmek için çalışmaktır.

“Haydi arkadaşlar haydi, işçiler ve köylüler, diriliniz ve deyiniz ki biz de Bolşevizmin insanî esaslarını memleketimizde görmek istiyoruz.

Haydi arkadaşlar haydi.” (Akbulut-Tunçay,2007;167)

Salih Hacıoğlu'nun Komintern'e göndermek için hazırladığı raporda bu konuda şu değerlendirme yer almaktadır: “Ethem'in isyan ettiği gün İttihatçılar da nâşir-i efkârları olan Yeni Dünya gazetesinin matbaasında Eskişehir ve havalisi amelesini ve halkını isyana teşvik eden bir beyanname tab ettirdiler. Fakat hükûmet bu beyannameleri daha matbaadan çıkmadan yakaladı ve matbaaya vaz-ı yed ederek Yeni Dünya gazetesini kapattı. Naşiri Arif Oruç ile beyannameyi yazan ve tab ettiren Nizamettin Nazif'i tevkif ederek İstiklâl Mahkemesine verdi.” (Akbulut-Tunçay,2007;142)

Bu beyannamesin basılması ve saklanması, Sovyet temsilcisi Upmal Angarski sorumlu tutuldu: “M.Kemal'in Angarski'yi asıl sorumlu tuttuğu olay, Nizamettin'in (Nazif Tepedelenlioğlu) Ethem'in desteklenmesi için işçilere çağrı yapan bir bildiriye elçilikte

tercüman olarak çalışan (Hüseyin) Hüsnü'nün yardımıyla yazmış ve matbaada bastırdıktan sonra elçilikte saklanmış olmasıdır.”(Akbulut-Tunçay,2007,147)

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te yaptığı konuşmada bu olayı şöyle özetledi: “Eskişehir'de bulunan ameleyi isyan ettirmek istiyorlardı. O ameleye hitaben bir beyanname yazdılar, tab ettiler, oraya götürüp tevzi edeceklerdi. Tabii müsveddesini yazdılar ve makinede tab ettiler, ancak ondan sonrasında muvaffak olamadılar.” (Tunçay,2009; C.1,348-9)

Bu süreçte rol alanlar İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı ve idam ve hapis cezalarına çarptırıldı (Etem ve Kardeşleriyle Ayaklanmaya Katılanlar Hakkında Ankara İstiklal Mahkemesi'nce verilen karar: Tunçay,2009;C.1.,645).

Böylece Sovyet Rusya'nın ve Anadolu'da onun kontrolü altında faaliyet gösteren komünistlerin yanlış hesabı çöktü; girişimleri büyük bir fiyaskoyla sonuçlandı.

Çerkes Ethem'in ayaklandığı günlerde Yunan ordusu yeni bir saldırı başlattı ve bu saldırı 10/11 Ocak 1921 günleri durduruldu (Birinci İnönü Zaferi).

Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet Rusya'nın kontrolü altındaki yerli komünistlere karşı izlediği politikanın belirlenmesinde, Anadolu'daki mücadelenin en kritik günlerinde, Yunan ordusunun Birinci İnönü Zaferi öncesindeki saldırısının yaşandığı dönemde, Büyük Millet Meclisi'ne başkaldıran ve Yunanlılara sığınan Çerkes Ethem'e ayaklanma öncesinde ve süresinde verilen destek önemlidir.

Çerkes Ethem ayaklanması 27 Aralık 1920 günü başladı. Mustafa Suphi ve yoldaşları 28 Aralık 1920 günü Kars'a geldi. Çerkes Ethem'in ihaneti 23 Ocak 1921 günü sonlandırıldı. Mustafa Suphi ve yoldaşları da 28/29 Ocak 1921 günü katledildi.

Sovyet görevlileriyle bağlantılı Çerkes Ethem'in 27 Aralık'ta ayaklanmasıyla Mustafa Suphi'nin 28 Aralık'ta Anadolu'ya geçmesi arasında bir ilişki var mıydı, acaba?